

Potíže s češtinou

Latina *versus* angličtina v cizích slovech

MILAN JELÍNEK

Možná že jsem čtenáře překvapil hned pravopisem předložky *versus* v nadpisu článku. Starší uživatelé češtiny si jistě zvykli na pravopisnou podobu *versus*, vyslovovanou ovšem [verzus]. V Pravidlech českého pravopisu z r. 1993, kdy byly provedeny některé změny v zapisování cizích slov, slovo *versus* nenajdete, ale Akademický slovník cizích slov z r. 1995 je doporučuje psát podle výslovnosti: *verzus*. Myslím, že žádný Čech už nevysslovuje ve slově *versus* souhlásku *-s-* a že často v duchu naší pravopisné soustavy uvádí pravopis do shody s výslovností. Pravda, tu a tam uslyšíme od pravopisných staromilců námitky proti takovému počestvování slov latinského původu, ale zachování *-s-* by zde bezpochyby narušovalo současné pravopisné zvyklosti. Přesto připusťme zatím pravopisné kolísání *verzus/versus*.

Ve výrazu *versus* máme ještě jednu zvláštnost, a to syntaktickou. Slova *versus* musíme podle jeho skladebné funkce zařadit mezi předložky. Jenže u předložek očekáváme jiný pád než nominativ, a tak máme se syntaktickým určováním slov jako *versus*, *kontra* potíže. Kolísání zjišťujeme také u slova *inkluze*, které je synonymické s předložkou *včetně* *čeho* nebo *počítaje v to*, např. *cena zboží inkluze obal* nebo *obalu*. Zaujímá-li slovo *inkluze* postpozici (*cena zboží obal inkluze*), zůstává ve větě obvykle nominativ. Jestliže však toto slovo, které jsme si vypůjčili ze středověké latiny, nahradíme některým výrazem domácí provenience (např. výrazem *včetně*), musíme substantivum na něm závislé převést do nepřímého pádu: *jásali bráči včetně trenéra*. Kdo si snad ze školy zapamatoval, že výraz *včetně* je poplatný němčině, a proto by se měl ze správného jazyka vymyct, nechť na tuto nedobrou radu zapomene. Je to předložka, která už dávno v češtině nabyla domovského práva.

Omlouvám se, že jsem se ponořil do jiných problémů, než jsem chtěl. Mým úmyslem je upozornit na potíže, které v češtině nastávají při převodu sloves latinského původu v substantiva. Podnět k řešení hláskových problémů, které při tom vznikají, dal mi prof. Šmarda, který s pozoruhodným citem pro spisovnou češtinu upozorňuje na nepravdivosti a nejasnosti v české gramatické soustavě.

Začnu jeho dotazem: „Proč existuje k slovesu *infikovat* dějové substantivum *infekce*, proč se v základu těchto slov střídají samohlásky *-i-* a *-e-*?“ Kolega Šmarda jako znalec latiny jistě ví, že jsme toto střídání vokálů pře-

vzali s latinskými termíny (srov. tvar *inficere*, k němuž se tvoří pasivní participium *infectus*). Podobně se chová jiná předponová odvozenina, kterou jsme převzali také z latiny: *dezinfikovat* – *dezinfekce*. Ale jak je to s odvozeninou *transfekce*, k níž dost často čteme infinitiv *transfekovat*. Pro nebiology připomeňme význam dějového substantiva *transfekce* z Akademického slovníku cizích slov (1995): „původně umělá infekce bakteriální buňky nebo protoplastu izolovanou fágovou, popř. virovou nukleovou kyselinou, jejímž výsledkem je umělý přenos genetické informace“.

Je mimo jakoukoli pochybnost, že slovo *transfekce* obsahuje tentýž základ *-fekce* jako slovo *infekce*. Přetvoříme-li toto substantivum v sloveso, očekávali bychom ve shodě s latinou podobu *transfikovat*. Kdyby nešlo o termín, který znají obyčejně jen biologové, odkázal bych na volbu hláskové podoby slovesa podle úzu. Jenže právě v odborném úzu se střídá forma *transfikovat*, která vychází z latiny, s formou *transfekovat*, která se zřejmě opírá o angličtinu (*to transfect*).

Já jsem dokonce slyšel podobu *transfektovat*; ta je mimo jakoukoli pochybnost poplatná angličtině. Od dob jazykovědného strukturalismu, který formuloval pravidla kodifikace spisovného jazyka ve 20. a 30. letech 20. století a později je zpřesňoval, považujeme za hlavního rozhodčího při ustalování spisovné normy úzus. Budou-li biologové dávat přednost formě *transfekovat* nebo dokonce *transfektovat*, budeme asi muset tuto hláskovou podobu přijmout, třebaže se odchyluje od latiny. Protože však tvar slovesa v českých textech kolísá, nic nebrání tomu, abychom se drželi latiny, která hrála v české intelektuální komunikaci vůdčí úlohu až do doby obrozenské. Mé stanovisko je zřejmé: volme podle latiny ze tří možností podobu *transfikovat*.

Kolísání hláskové podoby *transfikovat* není ve spisovné češtině ojedinělým případem. Už léta se diskutuje o tom, jaká má být spisovná forma slovesa *detegovat*, jehož frekvence ve spisovné češtině narůstá. Původní termín, který je běžný zvláště v odborných projevech fyzikálních a chemických, začal dokonce ztrácet svou terminologickou povahu a tak nás nepřekvapí, když např. u K. Čapka najdeme spojení *vášeň detekce* ve významu 'vášeň odhalování nebo objevování'.

A zase zde máme u slovesa konkurenci mezi podobou latinskou s *-g* (srov. *detegere*) a podobou vyvozenou z dějového substantiva *detekce*: *detekovat* nebo dokonce *detektovat*. Za hláskovou podobou *detektovat* vězí asi angličtina (*to detect*), ale i ve francouzštině je doloženo sloveso *détecter*. Přes románský původ slovesa je dost pravděpodobné, že ho francouzština přejala z angličtiny jako radiologický a vojenský termín. Pro význam 'odhalovat' nebo 'objevovat' se totiž ve francouzštině ustálila slovesa utvořená z jiných základů (*découvrir*; *déceler*; *réléver*).

Nemám odvahu doporučit jedinou formu (správně předpokládáte, že bych se přimlouval za latinskou podobu *detegovat*), protože v odborných textech spolu soutěží všechny tři podoby. Akademický slovník cizích slov

je uvádí všechny, jen u formy *detektovat* poznamenává, že se vyskytuje řidčeji. Třebaže nemám po ruce údaje z českého národního korpusu, nevěřím, že forma *detektovat* je řidší než tvary konkurenční. Znovu opakují: fandím podobě *detegovat*, protože je latinská, ale o věci rozhodne úzus budoucích let.

Je takových případů, kdy se ve spisovné češtině sloveso přiklonilo svou hláskovou podobou k dějovému substantivu, větší počet, či náš jazyk převzal latinskou alternaci hlásek? Ve velké většině případů čeština zachovala latinskou alternaci, tak např. k slovesu *korigovat* máme substantivum *korrekce* a podobně existují dvojice *erigovat* - *erekce*, *kontrabovat* - *kontrakce*, *suspendovat* - *suspenze*, *evidovat* - *evaze*, *expandovat* - *expenze*, *konvertovat* - *konverze*, *koncedovat* - *koncese*, *emitovat* - *emise*, *transkribovat* - *transkripce*. Můžeme sem zařadit i dvojici *konstruovat* - *konstrukce*, v níž nemůžeme hláskovou podobu *-kece* vysvětlit jinak než vlivem latiny.

Náš jazyk zachoval i ty dvojice, kde jsou v latině rozdíly mezi slovesem a podstatným jménem větší, např. *korumpovat* - *korupce*, *fungovat* - *fikce*, *restringovat* - *restrikce*, *konzumovat* - *konzumpce* apod. Jde většinou o lexikální prvky, které se používají v intelektualizované komunikaci a mají obyčejně povahu termínů. Nevím, proč bychom měli zde ustupovat angličtině, která obyčejně bere za základ odvozování hláskovou podobu přičestí trpného, např. *correct* 'opravit' nebo *corrupt* 'narušit, podplatit'. Proto také doporučujeme sloveso *detegovat* k substantivu *detekce*.

Souhlasím ovšem s tím, že o české spisovné normě rozhodne úzus většiny uživatelů češtiny. Jestliže se v úzu ustálí podoba vycházející z hláskové podoby substantiva, pak ji musíme vzít na vědomí a nesmíme ji podle latiny předělávat na hláskovou podobu slovesnou. Např. sloveso *projektovat* se opírá o substantivum *projekt* a jeho spojitost s latinským slovesem *proicere* 'předhodit, mrštit, pak navrhnout' se přerušila. Kdybychom trvali na latinské podobě, museli bychom vytvořit tvar *projikovat*, ale ten takřka nikdo nezná. Na to, abychom povýšili domnělou pravidelnost nad úzus, nemáme ve spisovném jazyce právo.

Mezi dvojicemi slov lišících se hláskovou podobou uvedli jsme sloveso *kontrabovat*. Jazykovědci asi nezapochybují o jeho významu ani o jeho latinské hláskové podobě, protože se tento lingvistický termín vyjadřující stahování hlásek už upevnil. Vedle toho se však slovesa *kontrabovat* začalo užívat i v právní a ekonomické komunikaci, kde složí k vyjádření děje 'smluvně ujednávat, uzavírat smlouvu'. Jenže v tomto významu mu konkuruje sloveso *kontraktovat*, které bylo odvozeno zřejmě z anglické varianty *to contract*. Protože hlásková podoba *kontraktovat* nabývá na frekvenci, měli bychom ji jako konkurenční formu tolerovat. Ale přesto radím: kde se v našem jazyce usadily latinismy, nevzdávejme se jich ve prospěch podob anglicizovaných.